

A Debreceni Városháza

„...az igazat nem hamisítod, az hamisat nem igazítod...”

“Éljen, mozogjon!” – Debrecen története középkortól kezdve a 19. század elejéig

Debrecen nevét 1235-ben említik először a források, a Váradi Regestrumban jegyezték fel Debrezun egy peres esetét. A település ekkor még falu volt, birtokos urát hívták Debrezunnak. A szó (és maga a család) török eredetű, *“éljen, mozogjon!”* a jelentése. Végigtekintve a város történetén, Debrecen valóban rászolgált nevére, hiszen ellenségek pusztítását, dúlását élte túl, és mindig felépítette önmagát a tűzvészek után. Pedig nem rendelkezett kőfallal, csupán földből és sövényből tapasztotta sánc védte határát.

A város felemelkedése Dózsa mester, Károlyi Róbert egykori hadvezérének, majd nádorának ideje alatt kezdődött meg. Debrecen földesurai 13. század vége óta viselték a Debreceni előnevet, így Dózsa is, aki 1311 óta birtokolta a települést. Királyának megbecsülését 1312-ben vívta ki, amikor a rozgonyi csatában legyőzte I. Károly csapatait. Később az uralkodó egyéb ellenségeinek mozgalmát is elfojtotta, közülük is kiemelkedik az 1316-os debreceni csata, Borsa Kopasz lázadásának leverése. Nádori uralma alatt székhelyét Debrecenben tartotta meg. A település azonban már ekkor több volt egyszerű jobbágyfalunál, területe és népessége fokozatosan növekedett kedvező fekvésének köszönhetően. A 13. század vége óta számon tartott vásári központ volt, számos kereskedelmi út haladt át a településen. Dózsa halála után fiai ugyancsak élvezték Károly Róbert, később Nagy Lajos jóindulatát, amelynek köszönhetően 1361-ben Debrecen mezővárossá lett. Ennek során elnyerte a szabad bíró- és tanácsválasztás, valamint az ítélkezés jogát. Ez azt jelentette, hogy elsőfokú bírósági eljárásban maga a város dönthetett, saját maga választotta bírósággal. Noha megmaradtak kötelezettségei földesurai felé, mégis jóval szabadabb mozgástérrel rendelkezett kiváltságainak köszönhetően. A település súlyát jelezte az is, hogy 1405-ben Luxemburgi Zsigmond szorgalmazta a város Budához hasonló jogkörrel való felruházását, valamint kőfallal való megerősítését, amely utóbbi végül nem valósult meg, mivel Debrecen is az elzálogosított területek közé került. Bár nem lett szabad királyi város, vásári és kereskedelmi központ mivoltát újabb kiváltságokkal erősítették meg az uralkodók. Ugyancsak segítette a város fejlődését az, hogy a 15. század közepén közvetlenül a Hunyadiak birtokába került, így nemcsak mint uralkodók, hanem földesurakként is adományoztak különféle privilégiumokat.

A fejlődést nem törték meg a három részre szakadt Magyarországának eseményei és a török korszak sem, annak ellenére, hogy Debrecen a három országgrész határán feküdt, s egyaránt kellett adóznia az erdélyi fejedelemnek, a török szultánnak és a Habsburg

uralkodónak. Szapolyai János, majd Enyingi Török Bálint után megszűnt a közvetlen földesúri függés, a mezőváros az erdélyi fejedelmek birtokába került. A fejedelmek folytatták az elődök adományozási politikáját, megerősítették az eddigi kiváltságokat, illetve újabbakat adtak. Ennek és az új hit megtelepedésének köszönhetően a település mindig erőt tudott meríteni a folytatáshoz, talpra álláshoz a különféle csapatok fosztogatásai után. A városi legendárium számos szomorú eseményt örökített meg. Talán a legtragikusabb történet a szejdi dúlás esete, amely nemcsak a várost, hanem csaknem egész Tiszántúlt megrázta. Debrecen már 1554 óta fizetett sarcot töröknek, hogy megvédje magát a szultáni csapatok túlkapásaitól. Noha rendszeresen adózott a szultánnak, nem egyszer előfordult, hogy a magyar területek török helytartói, basái és pasái is igényt tartottak a gazdagnak tartott város jövedelmeire. Erre emlékeztet Debrecen egyik neves dombja, a Basahalom, hiszen itt, a környék akkori legmagasabb pontján vertek tábor a törökök. 1660-ban Szejdi pasa hadjáratra készült II. Rákóczi György seregei ellen, akik Erdély trónját próbálták visszaszerezni. E hadjárat során vonult végig az Alföldön fosztogatva és kegyetlenkedve. Debrecen vezetői a szokásoknak megfelelően küldöttséget menesztettek a pasa elé, s kérték a település és lakói számára a kíméletet. Szejdi azonban megvádolta a debrecenieket a szultánnak tett hűség megszegésével, büntetéssel fenyegetett, amelyet magas összeg fizetésével lehetett megváltani. A pasa napokig ott tanyázott a város kapui alatt, sürgetve a sarc kifizetését, közben nyomatékkal többször megsanyargatta a várost, illetve meghurcoltatta az előjárókat. Bár megvédte a települést más kóbor csapatoktól, az emberei szabadon garázdálkodtak a környéken hatalmas pusztítást végezve, amelynek köszönhetően hosszú időre elnéptelenedtek a környező falvak.

Nemcsak a török csapatok okoztak gondot, hanem a császári hadak is, de az erdélyi fejedelem kívánságai ugyancsak nagy fejtörést jelentettek Debrecennek. E időszak meghurcoltatásainak emlékeit sok lelet őrzi. Debrecen és a környékének (Haláp, Ondód...) mélyéről számtalan korabeli fegyver került elő, amelyek török, német és más seregek fosztogatósaikor keveredhettek el. Noha a lakosságnak folyamatosan be kellett szolgáltatni értékeit a sarcok fizetéséhez, mégis voltak, akik igyekeztek értékesebb javaikat megmenteni. Többnyire kerámia- vagy fémedények belsejébe dugták el pénzeiket és egyéb drága ötvöstárgyaikat, mint például nemesfémből készült evőeszközöket, pecsétgyűrűket, valamint további ékszereket, amelyeket a földbe ásva rejtettek el. Hasonlóképp tettek a menekülők is. Ennek köszönhető, hogy a földmunkálatoknál előbukkant különböző edények belsejében „kincseket” találtak. Nemcsak építkezések és ásások során, hanem szántáskor is kerültek elő hasonló edények. A megtalálók vagy beadták ajándékként vagy eladták a múzeumnak ezeket teljes tartalmukkal együtt. A legtöbb lelet a debreceni ötvösművészet reneszánsz stílusú remekei jellegzetes indaszerű növénymotívumaikkal, amelyek visszaköszönnek más dísz- és használati tárgyakon is. Idegen eredetű ötvösmunkák szintén felszínre kerültek, mint például egy „O” alakú talpán török (vagy

arab) betűs ezüst pecsétnyomó, amelyet zsinóron is lehetett viselni.

A vészterhes időkben Debrecen a városi vezetés rugalmasságának és diplomáciai ügyességének jóvoltából megőrizte viszonylagos függetlenségét, mentesült a harcok alól. Kiváltságainak és élénk kereskedelmének, iparának köszönhetően a megpróbáltatások ellenére még mindig hívogató volt, szinte egy egész országrész lelt menedékre ezen a helyen. Emiatt a korszakban többször az ország legnépesebb települése volt, sőt területét is növelni tudta a lakatlanná vált határ menti területek megszerzésével. Ugyancsak hozzájárult a belső szilárdsághoz a reformáció tanainak el- és befogadása. A vallás szerepe a korábbi időkben is meghatározó volt, Debrecen fejlettségét és vonzóságát jelentette. A 13. század végén épült meg a Nagytemplom helyén álló egykori Szent András-templom, a Dózsák uralma alatt pedig a ferencesek és a domonkosok nyitották meg kolostoraikat. Az új vallási eszmék Enyingi Török Bálint idején jelentek meg; ő hozta magával Debrecenbe Bálint papot, aki elsőként terjesztette el Luther tanait. Utódjai szintén a reformáció jeles képviselői, hirdetőivé váltak: Kálmáncsehi Sánta Márton, Méliusz Juhász Péter, Szenczi Molnár Albert mind a városban ténykedtek; prédikációik, munkásságuk országszerte ismertté és híressé váltak. Méliuszt Debrecen első protestáns püspökeként tartjuk számon, aki lerakta a „kálvinista Róma” alapjait. Miként Kálvin János Genfét, úgy tette Méliusz Debrecen a reformáció új magyar központjává. Megfogalmazta a magyar helvét hitvallást, amelyet 1567-ben a debreceni zsinaton fogadtak el. Emellett neki köszönhető az első városi nyomda létrejötte, hiszen meghívta és befogadtatta Huszár Gált könyvnyomdájával együtt.

A reformáció megszilárdulását segítette a Református Kollégium megalapítása is, amely 1538 óta oktatja a város és környékének diákjait. Egyházi mivolta ellenére a városi vezetés gondoskodott az intézmény fenntartásáról és a tanárok fizetéséről, sőt a török korszak alatt maguk az erdélyi fejedelmek váltak patrónussá. Ennek köszönhetően a Kollégium a magyar nyelv és kultúra fellelőjévé jelentette az oszmán uralom idején, de később a Habsburgok germanizálós és katolizálós intézkedéseikor is kitartott. A kollégiumi diákság pedig a tűzvészek alkalmával jelentettek támaszt Debrecennek, amelyek gyakran sújtották a települést, nemegyszer egész városnegyed vált a tűz martalékává. A 17. század vége óta látta el a diáktűzoltóság a városi tűzrendészet feladatait, amelyhez szükséges felszereléseket a városi előljárók állták. Emellett gondoskodtak a sérültek ellátásáról, ruházatukban esett kár megtérítéséről, valamint pénzzel jutalmazták a hős diákokat. A diáktűzoltóság szervezett formában működött, mindenkinek megvolt a maga feladata és eszköze. Mindig volt valaki, aki a kollégiumi őrtoronyból figyelte a várost, és tűz esetén megkongatta a kollégiumi kis harangot, illetve félreverette a templomi nagyharangot, amelyet I. Rákóczi György adott a városnak. Emellett jelezte a tűz irányát, nappal zászlóval, éjjel pedig egy hosszú póznára tűzött lámpással. A fellármázott diákok nagy- és kisbottal utat törtek a fecskendőnek, hogy minél hamarabb a tűzeset helyszínére érkezhessenek. A botok pontos súlyeloszlással készültek, olyan nehezek voltak, hogy

gerundiumnak nevezték a tanulók egymás között. Használatának elsajátítása ugyanis éppúgy megizzasztotta őket, mint latinban a főnévi igenév ragozásának megtanulása. Emiatt a legügyesebb és legtermettebb diákok lehettek csak „nagybotosok”, akik komoly felvételi után nyerhették el e megtisztelő státuszt. A botosok nyomában szorosán ott ment a többi diák hosszú nyelű fejszékkel és villákkal, valamint vedrekkkel. Maga a tűzoltás is hasonlóan szabályozottan zajlott.

Debrecen tulajdonképpen fénykorát élte a török időszak alatt. A török kiűzésével, noha elnyerte a szabad királyi városi rangot 1693-ban, átmenetileg visszaesett gazdasági és kereskedelmi jelentősége. Egyrészt a folyamatos fosztogatások kimerítették, másrészt az erőviszonyok átrendeződésével a kereskedelmi utak egy része is bezárultak a város kereskedői előtt. A város Erdély részeként az 1690-es Diploma Leopoldinum értelmében Habsburgok közvetlen fennhatóságába került. A szabad királyi városi cím odaítélésével viszont az új uralkodó elismerte a település gazdasági és kulturális fontosságát, ennek ellenére Debrecen sem maradt ki a Habsburgok centralizációs kísérleteiből. A Rákóczi szabadságharc idején részben az elégedetlenség, részben Dobozi II. István főbíró döntése miatt a város II. Rákóczi Ferenc mellé állt, sőt a szabadságharc alatt egyik fő hadianyag és élelmiszerszállító központtá vált. Ám a városi elöljárók mégsem szakították meg teljesen a kapcsolatot a Habsburgokkal – ezzel is folytatva az elődök lavírozó, el nem köteleződő politikáját –, hiszen féltették az újonnan megszerzett városi címet. Emiatt nem véletlen, hogy Komáromy György debreceni főbíró házában készítették elő a szatmári békét. A szabadságharcot követő országgyűlésen megerősítették a szabad királyi városi rang odaítélését, viszont feltételként a katolikus egyház visszafogadását szabták meg. Ugyan az ehhez hasonló intézkedések némiképp megrendítették a várost; a Habsburgok katolikus és birodalmi politikája elleni harc, szembenállás megerősítette Debrecen belülről. Ennek és a folyamatos bővülésnek köszönhetően a 18. század végére az ország legjelentősebb települései közé tartozott népességét, területét tekintve, de a kulturális, valamint gazdasági élete is kiemelkedőnek számított. Azonban mindezek ellenére vonzáskörzete fokozatosan csökkent, a 19. században az 1848–1849-es eseményeket leszámítva nem töltött be országos szerepet.

„...az igazat nem hamisítod, az hamisat nem igazítod...” - a városi közigazgatásról

Debrecent nemcsak „Kálvinista Rómaként”, hanem „Keresztény Respublikának” is nevezték. Egyfajta városállamként vészelte át a történelem nagy megpróbáltatásait, amelyet egyaránt köszönhetett vallásának és városi közigazgatásának. Tulajdonképpen ez a két jellemző vonás jelenik meg a város címerében is. Az első ismert címerábrázolás 1560-ból való, amely a régi városháza falát díszítette. A közhiedelemmel ellentétben az 1560-os évszám nem az épület felhúzását hirdeti, hanem az 1558. évi erdélyi országgyűlésre utal, ahol a lutheránus vallást szabaddá nyilvánították a katolikus mellett. Ekkor még csak a zászlót tartó bárány szerepelt a címerben, amely keresztény szimbólumként terjedt el, holott a keleti hitvilágban is kedvelt jelkép volt. 1693-ban a szabad királyi városi rangot odaítélő adománylevelében szerepelt először Debrecen ma is jól ismert címere: a zászlós bárány, amely a Biblia két testamentumán áll, a mögötte magasodó pálmával. A pálmafa szintén keleti eredetű, az élet fáját, az oázist jelenti. Valószínűleg a kereskedők hozhatták magukkal, akik számára Debrecen jelentette a békés helyet, ahová megtérhettek a hosszú, fáradságos útjaik után. A címerpajzs tetején lévő fénymadár pedig Debrecen megújulását szimbolizálja, azt az erőt, amellyel a város mindig feltámadt szó szerinti és jelképes hamvaiból.

Ez a keresztény szellem és küzdeni akarás nemcsak a városi vezetést jellemezte, hanem a város valamennyi polgárában is jelen volt. Csak azokat tekintették polgárnak, akik a megfelelő polgári taxa (taksa) megfizetése után a városi tanács határozata alapján elnyerték a polgárjogot. Mindezt oklevéllel és esküvel pecsételték meg, amellyel az újdonsült polgár vállalta, hogy teljesíti és tiszteletben tartja a polgárságából fakadó kötelezettségeket. Ezenkívül a városi határvonal is jelezte az illető polgári mivoltát, ha annak határán belül élt, akkor részesülhetett a város javaiból. A település lakói kezdetek óta a földművelés, állattartás mellett kereskedelemmel és iparral is foglalkoztak, hamar létrejöttek az első céhek. Mindez és az autonómia, az önállóságra való törekvés alakította ki azt a debreceni identitást, a civisséget, amely mai napig meghatározza Debrecen önképét és a róla kialakult megítélését. A civis eredetileg valamennyi alföldi mezőváros polgárait jelentette, a paraszti eredetű, földművelő és/vagy állattartó vagyonos lakókra vonatkozott. Mégis a kialakult szokások, a hagyományok tiszteletben tartása, az idegenekkel szembeni bizalmatlanság és a kálvinista szemléletből fakadó puritanizmus, illetve haszonelvűség debrecenivé tette a civis fogalmát, amelyet a 16. század óta használtak a debreceni polgárok megnevezésére.

A sajátos debreceni vonás része volt az öngazgatás igénye, amelyben az első mérföldkövet 1361., a szabad bíróválasztás engedélyezése jelentette. A városi közigazgatás története viszont ennél régebbre nyúlik vissza; egy 1332-ben kelt oklevél – amelyben Károly Róbert Debrecen bíráit, esküdtjeit, hospeseit és kereskedőit szólította meg –, utal arra, hogy korábban is létezhetett valamilyen városi testület. Ugyancsak korán kialakultak azok a

területi egységek is, amelyek a közigazgatás alapjául szolgáltak. Az utcák kezdetben önálló közösségek voltak, élükön az utcakapitány állt, akit a közösség saját maga választott soraiból. Az utcák további tizedekből álltak, ezeknek is megvolt a megválasztott vezetője, aki tízházgazdaként segítette az utcakapitányok munkáját. Maga a település két kerületre, Alsó- és Felsőjárásra oszlott. A két járás valamennyi tisztségre egyforma mértékben választotta soraiból a képviselőket. A városi közigazgatás rendjét az 1552. évi statútummal, majd az 1694-es tisztújítással rögzítették. Ez alapján a város legfőbb szerve a városi tanács (magisztrátus) volt, amely 66 szenátorból állt. Tagjai általában jómódú polgárok, nagy tekintéllyel bíró, köztisztviselőként álló személyek voltak, akik akár életük végéig viselhették tisztségüket. Soraik közül választották ki minden évben járásonként a 6-6 esküdtbírókat. Ugyancsak évente került ki választás útján a város legfontosabb embere, a főbíró, ügyelve arra, hogy ezt a pozíciót két egymást követő évben ne tölthesse be ugyanaz a személy. Természetesen később újraválaszthatták az illetőt. Ha a főbírók névsorát végignézzük, feltűnhet, hogy egy-egy család akár három nemzedéken keresztül viselhetett ezt a méltóságot. Sőt egyes familiák rokoni kapcsolatban álltak egymással, például a 17. század főbírái közül a Doboziak, Baranyiak, Komáromyak és a Vígkedvűek egymás között házasodtak. Jóllehet, hogy a polgári felfogás értelmében nem volt különbség a szegény és gazdag között a védelmet és büntetést tekintve, mégis a városi elöljárók általában a tehetősek, többnyire mesterek vagy kereskedők soraiból kerültek ki. A városi vezetés tagjainak tisztségbe lépésekor esküt kellett tenniük, hogy hivataluk során csak a közérdekeket tartják szem előtt, családi és baráti befolyásnak nem engednek utat: *...az mely esküdtbírósnak tisztire személyedet az város választotta, abban tehetséged szerint igyekezzél járni, az igazat nem hamisítod, az hamisat nem igazítod, az előtted törvénykedőknek az a te értelméd szerint igaz törvényt teszesz, ebben se kedvet, se barátságot, se atyafiságot, félelmet nem nézel, hanem igazan cselekszel...* Ekkor vették át a város kulcsait és pénztárát, iratait és könyveit, közösen bejárták határát. Nagy felelősséggel járt a mindennapi munkájuk, a közösség javainak védelmét és gyarapítását szem előtt tartva döntöttek az adózásról, felügyelték az utcakapitányok segítségével a díjak beszedését, határoztak a városi építkezésekről, kijelölték a telkeket és az azután járó földeket, meghatározták és szabályozták a földosztást, a vásárok rendjét, a súlymértéket, valamint felügyelték a céhek és az egyházi intézmények működését. Ugyanakkor ők képviselték a várost és lakóit a különböző gyűléseken, valamint az uralkodói udvaroknál. A török korszakban önálló diplomáciát folytattak állandó hírszerzéssel, közbenjárásokkal, a város védelmére leggyakrabban a kényszerű megalkuvás, az ajándékozás módszerét használva. Ezek a küldetések gyakran veszélyesek voltak, ha a török területre vagy hadszíntérre kellett menniük, kétséges volt, visszatérnek-e szeretteikhez, hiszen többnyire lakatlan vidékeken, fosztogató csapatok támadásaitól tartva kellett el- és visszajutniuk. A 18. század városi vezetésnek is meg kellett vívnia maga diplomáciai csatáit; a Domokos család tagjai főbíróként, szenátorokként, valamint a Kollégium gondnokaiként védték meg a

református vallást és a magyar nyelvet a Habsburg uralkodókkal szemben – például Domokos Lajos megtagadta Mária Terézia oktatási rendeletének, illetve II. József nyelvrendeletének végrehajtását.

Ugyancsak a városi tanács, pontosabban annak szűkebb része felelt az igazságszolgáltatásért. A bíraskodás joga a főbíró és tizenkét tagú esküdtbírói testület, a szenátus kezében volt, egyaránt ítélezhetett polgári és büntetőügyekben. A bíróság heti háromszor gyűlt össze a városházában, az országos vásárok idején pedig állandóan ülésezett – ez utóbbi esetben viszont csak a vásárral kapcsolatos jogvitákkal foglalkozott. A törvényszék ítéleteit a város kiváltságlevelére hivatkozva hozta meg, melyet a város pecsétjével hitelesített. Egyes ítéletek, büntetések ma már kegyetlennek és szigorúnak tűnnek, sokszor olyan vétek, bűn miatt szabták ki ezeket, amelyek napjainkban nem lennének szabálysértések. Ez a szigorúság a puritán szemléletből fakadt, a kora újkorban a városi vezetés nem tűrte el a lármás, részeges viselkedést. Az ily vétségeket fogházzal és kézi kalodával büntették. Korbácsolás vagy vesszőzés járt lopás, verekedés és szitkozódás esetén. A tolvajlás, paráznaság, istenkáromlás és a gyújtogatás már a legsúlyosabb büntettek közé tartozott, ilyen alkalmakkor a pallosjogával élt a város, azaz akasztással, lefejezéssel és egyéb halálos ítélettel torolta meg a bűnesetet. A gyújtogatás mellett sokáig a tűz(re)gyújtást is elítélték, hiszen sokszor szenvedett gondatlanságból okozott tűz miatt a település. A források szerint Debrecen a 16. század óta állandó hóhérral rendelkezett, akinek külön fizettek a kínvallatásért, vesszőzésért, akasztásért és fővételért. Ezenkívül egyéb járandóságot is fizettek, valamint lakást is biztosítottak neki – ám a hóhér mindvégig a társadalom megvetett tagja maradt, kerülték a vele és pallosával való érintkezést.

A közigazgatás valamennyi ágának helyszíne a régi városháza volt, amelynek magját az egykori debreceni főbíró, Tar András háza adta. A városi vezetés 1531-ben vásárolta meg az épületet a pálosoktól, majd a későbbiek folyamán megvették a szomszédos házakat is. A több, mint másfél évszázadig "épülő" három egyemeletes épületegyüttesben a városi intézményeken kívül, vagyis a tanácstermen, városi titkos levéltáron és börtönön kívül itt kapott helyet Huszár Gál nyomdája, de bolt, konyha és csapszék is működött. Az évek során kisebb átalakítások történtek csupán, többnyire tűz és természetes romlásból eredő károk helyreállítása végett. A feljegyzések szerint a tanácsterem rendkívül puritán volt, szűknek és sötétnek hatott. Ezen javíthatott valamelyest a szabad királyi városi cím elnyerése után a helyiség újrabútorozása. Az új bútorok a helyi asztaloscéh késő reneszánsz stílusú darabjai voltak, gondos munkával készült (úri) polgári tárgyak. Ugyancsak onnan került ki korábban a virágozott festett láda titkos rekeszével, amely a város titkos levéltárának irattartójává vált. A mindennapi munka során készült iratok mellett itt tárolták a különféle diplomáciai (olykor titkos) tárgyalások anyagait és a krónikások naplóit, amelyek a rejtett fiók révén átvészelték a keserves időket, és mai napig segítik Debrecen korábbi életének felidézését.